

ПИТАННЯ БЛАГОУСТРОЮ ПОЛТАВСЬКОЇ, ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРШОГО МАЛОРОСІЙСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА КНЯЗЯ О.Б. КУРАКІНА

Стаття присвячена різноплановій діяльності О.Б. Куракіна. Увагу звернуто на питання гармонізації відносин людини та природи.

Ключові слова: генерал-губернатор, князь, місто, розбудова, дороги, сади.

Актуальність питання. Одним із важливих напрямків сучасних досліджень в Україні є вивчення діяльності вітчизняних вчених, державних та громадських діячів. Історичний процес наповнюється іменами, що збагачують наші знання про роль особистостей в історії як держави, так і певних регіонів. Дослідження досвіду попередників у різних сферах діяльності перетворюється на довідковий матеріал, який, окрім наукового значення, характеризується значним позитивним емоційним потенціалом.

Мета роботи. Дослідження практичної діяльності першого малоросійського генерал-губернатора О.Б. Куракіна, який доклав чимало зусиль до перебудови губернських і повітових центрів, його ролі у благоустрої краю, яка охоплюється поняттями відповідальність і професіоналізм.

Історіографія. Нами не виявлені наукові дослідження безпосередньо за визначеною темою. Епізодично подають окремі дані О.М. Білоусько, В.І. Мірошниченко [1], К. Ширяєва [6]. Основні положення статті базуються на матеріалах Полтавської вченої архівної комісії та роботах І.Ф. Павловського (поч. ХХ ст.).

Результати дослідження. 27 лютого (10 березня) 1802 року Олександр I видав указ, за яким створено дві губернії – Полтавську і Чернігівську. Вищою посадовою особою місцевої адміністрації був малоросійський військовий генерал-губернатор, у його віданні до 1836 року перебували обидві губернії, для керівництва якими 1802 року в Полтаві створена канцелярія [1].

Першим генерал-губернатором призначено князя Олексія Борисовича Куракіна. Це був талановитий, освічений, широкого світогляду адміністратор, ініціативний та спостережливий. Був послідовним у досягненні поставлених цілей і надзвичайно працездатний [2, 3]. Ми знайдемо багато підстав для визначення його працездатності вражаючою.

Тактовний у спілкуванні з людьми, князь Куракін водночас був наполегливим і вимогливим, коли це стосувалося державних справ. Вивчаючи архівні справи за період його управління губернією, І.Ф. Павловський констатував наявність власноруч написаних ним пропозицій, вказівок тим чи іншим установам. Він сам укладав повідомлення за всіма справами у міністерства та інші вищі органи, постійно виїжджав у повіти, вивчав стан справ [2]. Губернатор був головним і абсолютним господарем у губернії, видавав усі важливі розпорядження [4]. Усе, що робилося Думою для упорядкування, наприклад, міста Полтави, переважно відбувалося не за її ініціативи, а за розпорядженням начальства. За І.Ф. Павловським, архіви зберігають накази генерал-губернатора або губернатора

© Гармаш Тетяна Петрівна – доцент кафедри екології Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

щодо ремонту мостів, упорядкування вулиць, спуску води тощо [5].

На початку XIX століття у зв'язку з адміністративними реформами велика увага була приділена розвитку губернських і повітових центрів [1].

О.Б. Куракін запланував низку будівель у Полтаві і Чернігові. Першого травня 1803 року імператор писав князю: «Про будівництво нових приміщень у ввірених вам губерніях за змістом доповідей цих розрахунків на всі будівлі суми у зазначені терміни будуть вам асигновані зі скарбниці ... і взагалі доручаю на ваш розгляд, де і які приміщення з визначеної суми побудувати визнаєте ви зручним і необхідним» [2, с. 16]. Куракін користувався довірою імператора Олександра I, до нього приязно ставилися державні діячі того часу Кочубей, Трощинський, Новосільцев, Лопухін та ін., що сприяло успіху у всіх його клопотаннях, а головне – в асигнуванні необхідних коштів. Чимало допомагав видатний державний діяч того часу, рідний брат О.Б. Куракіна. Розпочате грандіозне будівництво вимагало великих магістральних доріг між містами. Пояснюючи вимоги відносно насадження вздовж доріг дерев, генерал-губернатор зазначив: «...посадка дерев необхідна саме для місцевостей без лісу, щоб захистити мандрівників від постійних нещасть, які заподіюють снігові замети. До того ж, я не примушую висаджувати кореневих дерев, це верби, що приймаються скрізь і які нічого не коштують...» [6, с. 62].

25 березня 1804 р. О.Б. Куракін писав брату: «Справа великих доріг і шляхів завершена на моє задоволення. ... Думка п. Кочубея про складність збереження дерев по обидва боки шляхів, зрозуміло, не потребує заперечення, але саме тому не варто використовувати дерева рідкісні й дуже красиві. ... Я тієї думки, що корисна справа, чим більш складна, тим більше вимагає уваги, щоб вона справдилася ... » [2, с. 71].

Генерал-губернатор прокладав дороги там, де було необхідно, а якщо на їх шляху протікали річки, вимагав зводити мости. Ентузіазм і зацікавленість князя у цій справі проявляється в тому, що він особисто пропонував малюнки запланованих мостів і навіть поручнів до них. Дерев'яний міст через Ворсклу в Полтаві був також зведений за наказом О.Б.Куракіна у дуже стислий термін. Послугувалися ним полтавчани і гості міста більше ста років [2].

На особливість українських доріг свого часу звернув увагу князь І. Долгорукий. Подорожуючи до Києва 1817 року, він записав: «Дороги тут обсажені деревами» [6, с. 62]. Це не лише здивувало його, а й сподобалося, оскільки нічого подібного в Росії не бачив [6].

За наказом князя, деревами були обсажені всі старі й нові кладовища [2].

Сміливими були плани кн. Куракіна щодо гідротехнічних споруд на території Полтавської і Чернігівської губерній. 23 жовтня 1803 р. чернігівський губернатор барон фон Фрейндорф повідомив кн. О.Б. Куракіна про рішення Ніжинської міської думи, з огляду на стан вод річки Остра, розчистити її і прорити посередині канал, а також спорудити дамби й укріпити береги. Губернатор, погоджуючись із рішенням міської думи, доручив вивчити цю справу гідротехніку Горському, який перебував у той час у Ніжині. Горський визначив її вартість у 13 тис., причому не розпочинав робіт без дозволу Департаменту водних комунікацій. Князь Куракін, підтримуючи необхідність такої справи, звернувся за дозволом до міністра комерції графа Румянцева. Міська дума планувала забезпечення проекту коштами шляхом організації підписки серед дворян і жителів міста Ніжина. В історії збереглися факти як негативного сприйняття, так і позитивного ставлення місцевого дворянства до нововведень О.Б. Куракіна. Так, багатий поміщик Ілля Андрійович Безбородько, що мав садибу біля річки Остер, навіть не дав відповіді на пропозицію пожертвувати суму для цих робіт. А ніжинський предводитель повіту Почека зібрав серед дворян 541 крб. 70 коп., місцевий городничий вніс 392 крб. [2].

Щоб вирити канал, за розрахунками техніка, необхідно було 49912 карбованців. Таких коштів міська дума не мала. Князь Куракін, визнаючи проведення робіт вкрай необхідним, просив міністра внутрішніх справ асигнувати кошти без сплати відсотків із розстрочкою на 20 років.

У квітні 1805 року міністр фінансів подав на найвище затвердження доповідь про видачу 100000 карбованців із щорічним погашенням по 5000 крб. від цієї суми: 15000 – на облаштування мостової в Ніжині, 49913 – на очищення річки Остра і 35087 – на закінчення будівництва пам'ятника до сторіччя Полтавської битви. Князь Куракін, отримавши необхідні кошти, наказав будівельній експедиції розпочати заготівлю матеріалів, найняти робітників і т. п. Особливу увагу князь звертав на своєчасне проведення робіт і раціональне використання коштів [2].

Маючи на меті підняття економічного добробуту краю, князь Куракін звернув серйозну увагу на судохідність річок губерній [2, 7]. Для цього він вирішив забезпечити прохід суден лівими притоками Дніпра і скоротити шлях до Риги. Князь звернувся з проханням до імператора Олександра I видати розпорядження про відрядження досвідченого офіцера з Департаменту водних комунікацій для обстеження річок Малоросії, що впадають у Дніпро. Департамент відрядив за найвищим розпорядженням інженера Горського, якому доручено було виконати усі вказівки генерал-губернатора. Подаємо інструкцію, призначену Горському, яка підкреслює, наскільки широкими були плани князя Куракіна: «Його Ясновельможність воліє ще відкрити можливість з'єднати «бокові ріки» Дніпра всередині перекопами, обхідними каналами і спорудами водоутримуючих будов і шлюзів... Князь Куракін має на меті особливо скоротити шлях виходу до Риги. Його Ясновельможність, між іншим, вважає особливим об'єктом вивчення р. Іпуть, що впадає у Сож, вважаючи, що можна нею скоротити шлях виходу із сих місць (Малоросії) до Риги, відкривши її хід, обтяжений млинами» [2, с. 73].

На Горського був покладений обов'язок подати до Департаменту «детальну теорію рік». Знайти можливості скорочення шляху із губерній було одним із головних завдань інженера. 1804 року він подав грандіозний проект сполучних каналів між ріками Ворсклою, Пслою, Сулою, Сеймом і Десною, згодом намітив з'єднання рік Десни й Іпуть.

Дослідження Горського переконали у можливості створити водну магістраль, паралельну Дніпру. Згодом інженер визнав дуже складною ту систему каналів, яку він проектував між Ворсклою, Пслою, Сулою і Сеймом. Згідно з пропозиціями Департаменту водних комунікацій, який зацікавився питанням з'єднання Ворскли з Пслою, Горський надав два інших проекти: «1) Псел – Сироватка–Грязна–канал–Боровенка–Боромля–Ворскла. 2) Псел–Сироватка, від села Сомотаєвки–канал–р. Дернова–Ворсклиця–Ворскла» [2, с. 74]. Подав ще проект з'єднання Псла з Сеймом і проекти каналів між Десною і Сеймом. За підрахунками інженера Горського, на складання плану, нівелювання і облаштування каналів необхідно було близько 4 мільйонів карбованців. Грандіозний проект із витратою 4 мільйонів карбованців не був здійснений. Уряд не наважився на такі асигнування. Горський продовжував свої дослідження до 8 березня 1808 р. [2]. Однак ці роки у зв'язку з ускладненням відносин із Францією вимагали інших турбот з боку уряду, і, зрозуміло, що проекти Горського були приречені на зберігання в архіві.

Генерал-губернатор О.Б. Куракін вів справжню битву за майбутнє Полтави. Спорудження будівель планувалося в одному стилі – стилі Санкт-Петербурга, який відрізнявся благородством ліній, спокійною формою без надмірностей і химерності, в основі форм – прямокутник і півколо.

На пустирях розбивали бульвари, висаджували дерева. Князь Куракін провів торги для придбання землі для міського саду. Кращими для цієї мети визначив дубовий гай Кочубея і землі відставного майора Криловського. Об'єднавши придбані землі, Куракін подарував їх місту. Полтава отримала місце для міського саду, де почали розбивати алеї, квітники, ставити альтанки, павільйони, будувати оранжереї [2]. Сад сплановано в англійському, або пейзажному стилі. Робота по його влаштуванню була доручена губернському архітектору М. Амвросимову, а насадження дерев та кущів – садівнику Д. Неванці, якого виписали з Батурина, припускають, з маєтку К. Розумовського [9].

Загалом розбудова міста за новим планом розпочалася з Круглого майдану,

розташованого за 700 метрів від земляного валу стародавньої фортеці. Невдовзі, вже у першій половині XIX ст., майдан перетворюється на парк, який досі є окрасою міста Полтави і його своєрідною візитною карткою. Тут, на місці зустрічі захисників Полтавської фортеці з військами Петра I після битви із шведами, передбачалося спорудити величний монумент [8].

Розбивка парку внесла новий принцип планування площі, яка фактично являє собою круглий парк із навколишньою кільцевою магістраллю і радіальними алеями. Жодне місто Російської імперії, за винятком Петербурга, не мало подібного ансамблю з парком посередині, від якого розбігаються довгі рівні вулиці [9].

Із розбудовою міста Полтави пов'язана історія парку сучасної обласної лікарні ім. М.В. Скліфосовського.

У зв'язку із забудовою околиці міста на частині території, де раніше розташовувалася велика торгова площа, а також на ділянках, куплених у місцевих жителів, було розпочато спорудження Полтавського благодійного закладу – богадільні (нині центральне приміщення Полтавської обласної клінічної лікарні ім. М.В. Скліфосовського). Тут же влаштовано й аптеку, яка була відкрита 11 серпня 1804 року. У вересні 1803 року, за власної ініціативи, Петро Маркович Полторацький сприяв тому, що лубенська аптека виділила для Полтави необхідну кількість ліків із знижкою на 15%. О.Б. Куракін розумів, що цієї одноразової допомоги для функціонування аптеки явно недостатньо. Варіант забезпечення аптеки ліками генерал-губернатор знайшов, видавши 5 листопада 1805 р. розпорядження про закладення ботанічного саду для вирощування лікарських трав [2]. У працях І.Ф. Павловського наведено історичний нарис формування перших ботанічних садів на території Полтави зі стислим описом видового складу дендрофлори [10, 11, 12]. Завідувачу полтавської аптеки І. Сессу, запрошеному князем із Москви, було доручено скласти проект саду і необхідних при ньому споруд. Насадження садів і завідування ними доручалося аптекареві І. Сессу. Весною 1806 р. розпочали висадження дерев та інших рослин. У двох ботанічних садах вирощували 33 види лікарських трав, серед яких кілька видів м'яти, лаванди, меліси, кропу; ромашка, земляний мигдаль, гірчиця, кавове дерево та ін. [10, 12]. Усього на території закладу було насаджено три сади: один фруктовий та два ботанічних. У Полтаві з'явилися нові житлові квартали і поруч новопрокладеної Новополтавської вулиці зазеленіли сади та парки. 1807 року ботанічний сад уже продавав м'яту чотирьох сортів, боже дерево і ялівець, із кожним роком збільшуючи асортимент лікарських рослин, чим поповнював міську казну і фонд благодійного закладу [2].

Уряд орієнтував місцеві органи на культивування корисних рослин. У 1799 році Медична колегія Росії надіслала в Чернігівську управу насіння ревеню, наказавши видати розпорядження лікарям повітів зайнятися посівом лікарської рослини для безкоштовної роздачі населенню. 1802 року Чернігівська управа надіслала насіння в Полтаву з інструкцією щодо розведення.

Що ж до Полтавської губернії, то 1803 року ще не було висновків про результати посіву, проведеного у багатьох повітах, за винятком Кременчуцького, за причини його піщаного ґрунту [11].

Із Чернігівської лікарської управи повідомляли: «успіху чекати не можна, бо, хоча медичні чини всі старання про те прикладають, але не можуть досягти бажаної мети...» [11, с. 648]. Князь О. Куракін, бажаючи поставити справу інакше, довів міністрові внутрішніх справ В.П. Кочубею необхідність організаційної роботи та висловив думку, що краще всього розводити ревінь у ботанічному саду. Міністр не пристав на дану пропозицію. Князь Куракін повторно просив дозволу витратити необхідну суму державних коштів на ці плантації. Міністерство, не вирішуючи питань кредитування, планувало залучити до розведення ревеню винагородами у майбутньому. Поза сумнівом, негативні результати розведення цієї культури були зумовлені недоліками фінансування.

На початок XIX століття припадає спроба закладання садів, існування яких

спрямовувалося на розвиток певної галузі вітчизняного господарства. Ще у кінці XVIII століття, за часів імператриці Катерини II, Міністерство внутрішніх справ вирішило зайнятися на півдні Росії шовківництвом. Директор Катеринославської економії Корбі доручив Азовській губернській канцелярії закласти в Константинограді фруктовий сад і з тутовими деревами для розведення шовківництва, що і було зроблено (Константиноград у той час входив до складу Катеринославської губернії).

Генерал-губернатор О.Б. Куракін, відвідавши Константиноград, побував і в цьому саду. Однак його станом залишився не задоволений, він був у цілковитому безладі. Малоросійська казенна палата вирішила передати сад мешканцям міста.

Плани уряду залучити мешканців до розведення шовківництва на півдні Росії не справилися. Причина цьому – відсутність організації самої справи. Не були призначені фахівці. Уряд цілковито покладався на місцевих жителів. Отже, відсутність організації і коштів були причиною, що розведення шовківництва не справилось [13].

На першу половину XIX століття припадає закладення у Полтавській губернії ряду парків при панських маєтках.

Висновок. Період генерал-губернаторства князя Олексія Борисовича Куракіна справдливо названий «епохою будівництва» [2, с. 22].

Окрім зазначеного вище, за часів керівництва князя Куракіна відкрито лікарні у Полтаві і Чернігові та деяких повітових містах губерній; організовано пологові будинки; у губерніях уперше введено щеплення проти віспи; відкрито аптеки у Полтаві і Чернігові; розпочато забудівлю міст, для чого кн. Куракін розширив їх межі і домігся значних асигнувань, склав плани не лише губернських, а й повітових міст; кн. Куракін розробив умови, за якими мешканцям Полтави і Чернігова видавалися позики для приватного будівництва; додано по три повіти до Полтавської і Чернігівської губерній; за його ініціативи відкриті гімназії в Полтаві і Чернігові; у цих же містах були засновані будинки для виховання бідних дворян; за його ініціативи відкрито ремісниче училище в Чернігові – перше технічне училище в Малоросії, причому статут закладу підготовлений князем Куракіним особисто; він прагнув створити народні училища, і при ньому була закладена перша мережа народних шкіл у губерніях, але за відсутності коштів і вчительського персоналу, для підготовки якого генерал-губернатор відкрив курси при Чернігівській гімназії, це не здійснилося; він клопотав про асигнування коштів на спорудження соборів в Кременчуці, Прилуках та ін.; за його сприяння складено перший статистичний опис Полтавської губернії тощо [3].

Діяльність О.Б. Куракіна дала І.Ф. Павловському підстави зазначити: «Не буде помилкою сказати, що ним зроблено дуже багато, і ми не знаємо, із часу заснування Полтавської губернії, іншого адміністратора, який зробив би так багато для ввірених йому губерній» [2, с. 131].

За його шестирічне управління краєм Полтава перетворилася на справжнє місто. «Це була епоха, коли Полтава із звичайного полкового містечка перетворюється на губернське місто нового зразка. Ми не знаємо в її історії іншого моменту, коли в ній суспільне, економічне життя та й сам вигляд міста зазнали таких швидких і різких змін, як саме в ці роки» [14, с. 55].

Значна частина історичного матеріалу за темою нашого дослідження міститься в роботах Івана Францовича Павловського – історика-архівіста, дійсного члена Полтавської, Таврійської (1915 р.), Псковської, Ставропольської та Казанської (1916 р.) учених архівних комісій [1]. 1914 року І.Ф. Павловським зазначено: «Полтава увічнила пам'ять кн. Куракіна перейменуванням Кременчуцької вулиці «Куракінською». Думається, цього недостатньо. Варто назвати міську школу ім'ям цього *освіченого* діяча, який так намагався *насадити освіту* в Малоросії. Варто й міський сад назвати його ім'ям, а також ім'ям С. Кочубея ... А ще краще було б поставити його погруддя на бульварі на його честь» [2, с.131].

Доведення до широких кіл громадськості імен видатних земляків, відновлення

пам'яті про них є важливим для реконструкції цілісної історії як окремих регіонів, так й історії держави у цілому.

Врахуємо й те, що історична заслуга окремих із них заслуговує на оцінку на основі того, що вони дали краю у порівнянні із своїми попередниками.

1. Білоусько О.М. Нова історія Полтавщини (кінець XVIII – початок XIX століття): [пробний підручник для 9 класу загальноосвітньої школи] / О.М. Білоусько, В.І. Мирошніченко. – Полтава: Оріана, 2003. – 264 с., іл., карти.

2. Павловский И.Ф. Очерк деятельности малороссийского генерал-губернатора князя А.Б. Куракина (1802–1808 гг.). (По архивным данным с рисунками). Издание Полтавской ученой Архивной Комиссии / И.Ф. Павловский. – Полтава: Т-во Печатного Дела, 1914. – 131 с.

3. Павловский И.Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. Издание Полтавской ученой Архивной Комиссии / И.Ф. Павловский. – Полтава. – 1904. – 294 с.

4. История Полтавского Земства. Дореформенный период и введение земских учреждений. Вып. 1 / [сост. Щербина Ф.А.]. – Полтава, 1914. – 238 с.

5. Павловский И.Ф. Полтава в XIX столетии. Очерки по архивным данным, с рисунками. Выпуск 2-й / И.Ф. Павловский. – Киев, 1906. – 110 с.

6. Ширяева К. У истоков / К. Ширяева. – Полтава: ФОП Гаража М.Ф. – 2008. – 310 с.: ил.

7. К заботам князя Алексея Борисовича Куракина о судоходстве рек в Малороссии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. Выпуск 11. – Полтава. – 1914. – С. 51–58.

8. Міняйло І. Жовтневий парк / І. Міняйло // Комсомолец Полтавщини. – 1981, 20 січня. – С. 4.

9. Ігнатків І.О. Полтава. Історико-архітектурний нарис / І.О. Ігнатків, Л.С. Вайнгорт. – К.: Видавництво «Будівельник», 1966. – 104 с.

10. Павловский И.Ф. Ботанические сады в Полтаве и разведение лекарственных растений в начале прошлого века / И.Ф. Павловский // Хуторянин. – 1915. – №26. – С. 595–597.

11. Павловский И.Ф. Ботанические сады в Полтаве и разведение лекарственных растений в начале прошлого века / И.Ф. Павловский // Хуторянин. – 1915. – №28–29. – С. 642–644.

12. Павловский И.Ф. Ботанические сады в Полтаве и разведение лекарственных растений в начале прошлого века / И.Ф. Павловский // Труды Полтавской ученой Архивной Комиссии. Выпуск 13. – Полтава. – 1915. – С. 199–206.

13. Павловский И.Ф. Казенный сад в Константинограде и разведение шелководства в начале прошлого века / И.Ф. Павловский // Хуторянин. – 1915. – №39. – С. 828–831.

14. Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства. 1802–1902 г. Очерки по архивным данным. Выпуск первый. Издание Полтавского дворянства / И.Ф. Павловский. – Полтава. – 1906. – 277 с.: прилож.

Статья посвящена разноплановой деятельности А.Б.Куракина. Акцент сделан на вопрос гармонизации отношений человека и природы.

The article is devoted to the different spheres of the activity of O. Kurakin. The attention is concentrated on the questions of the harmonization of human being and nature.